

גלילי ספרי-תורה ולוח המנורה מסארדיס

מאת

יגאל שילה

בחפירות סארדיס שבאסיה הקטנה, הנערכות על-ידי משלחת משותפת לאוניברסיטת הארוורד ולאוניברסיטת קורנל, נתגלה בשנת 1962 בית-כנסת קדום ומפואר ביותר¹. לדעת החופרים, נבנה בית-הכנסת בסוף המאה ה'ב' לספה"נ, ושופץ בשלהי המאה ה'ה'. ב-615 לספה"נ, שנת חורבנה של סארדיס כולה בידי כוסרו הב' מלך פרס, נהרס גם בית-הכנסת.

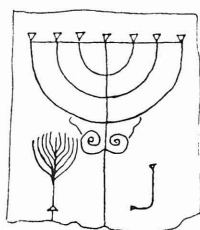
על רצפת בית-הכנסת נמצאו חלקים ארכיטקטוניים רבים. בצד הכניסה המרכזית לאולם, ליד הבמה הדרומית, הצמודה לקיר המזרחי, נמצא לוח-שיש, שהוא — לדעת החופרים — חלק מסורג הבמה² (ציור 1:1; לוח טז:1). רוחבו של הלוח 64 ס"מ, גובהו 57 ס"מ ועוביו 4 ס"מ. חלקו התחתון של הלוח שבור. על פני הלוח חרותים בקו דק מנורה בעלת שבעה קנים, ולצדדיה שופר ולולב. אין החופר מייחס כל חשיבות לשני "המעגלים הספיראליים" (spiral volutes) שמשני צדי הקנה האמצעי של המנורה, והוא רואה בהם, לכל היותר, חיזוקים טכניים למנורה עצמה³. דומה, שהחופר טעה בפירושם של מעגלים אלה ומיעט בחשיבותם. נראה לנו, שאפשר לראות בהם סמל יהודי נוסף: גלילי ספרי-תורה, המופיעים כאן לצדי המנורה בעלת שבעת הקנים. עד עתה היה מוטיב זה ידוע רק ממקום אחד: פריאנה, אף היא באסיה

1. פרסומים ארעיים ראה: G. M. A. Hanfman, The Fifth Campaign at Sardis (1962), *BASOR*, 170, 1962, pp. 38–48; The Sixth Campaign at Sardis (1963), *BASOR*, 174, 1964, pp. 30–44

2. Idem, *BASOR*, 170, 1963, p. 43, Fig. 33. הצילום מובא כאן ברשותה האדיבה של הנהלת המשלחת (The Harvard-Cornell Archaeological Exploration of Sardis).

3. "...and the outer semi-circle of the branches is supported by small volutes" (*loc. cit.*)

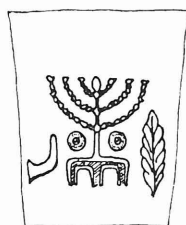
הקטנה (ציור 1:2; לוח טז:2)⁴. הלוח מפריאנה נתגלה בשימוש-משנה על רצפת הכנסייה שליד התיאטרון, שהחופרים מייחסים אותה למאה הד' לספה"נ. היה זה סוקניק שטען, כי הלוח נלקח מבית-הכנסת של פריאנה, שהחופרים ראו בו בטעות כנסייה⁵. גם על לוח זה מתוארים הסמלים היהודיים המקובלים: המנורה בעלת שבעת הקנים, השופר, הלולב והאתרוג. בכל אחד מצדי המנורה מופיע גליל של ספר-תורה, כהגדרת סוקניק⁶. מוטיב זה מופיע בפריאנה בבהירות יתירה, הודות להצגה הריאליסטית של הסמלים השונים.

1
הלוח מסארדיס

2
הלוח מפריאנה

3
האבן מנוה

ציור 1

משום חיזוק להשערה שהמעגלים הספיראליים מתארים את הצד העליון (או התחתון) של גלילי ספרי-תורה אפשר למצוא בתיאור הגלילים בבסיסי כלי-הזכוית בעלי העיטורים המוזהבים (gold glass). כלים אלה, שעל דרך-השימוש

4. T. Wiegand & H. Schrader, *Priene — Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895–1898*, Berlin 1904, p. 480, Fig. 582; E. R. Goodenough, *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, III, New York 1953, Fig. 878. הלוח היה מוצג במוזיאון על שם הקיסר פרידריך ברלין; מספרו 4091.

5. T. Wiegand & H. Schrader, *op. cit.* (supra, n. 4), p. 480, Fig. 585; E. L. Sukenik, *Ancient Synagogues in Palestine and Greece*, London 1934, pp. 42–43.

6. א. ל. סוקניק, בית-הכנסת העתיק בבית-אלפא, ירושלים תרצ"ב, עמ' 27.

בהם חלוקות הדעות,⁷ נמצאו ברומא, בקאטאקומבות יהודיות מן המאות הב'—הד' לספה"נ.

לענייננו חשובים הכלים שפרסם גארוצ'י בשנת 1858 (ציור 2: 1—2)⁸. בשתיקן מופיעים גלילי ספרי-תורה, המבצבצים מארון-קודש. בתיאור הפר-ספקטיבי של הגלילים שבציור 2: 1 מתואר צדם העליון (או התחתון) על-ידי מעגלים ספיראליים, הבולטים במיוחד בדוגמה שבציור 2: 2. תיאור סכימאטי זה של גלילי ספרים מופיע גם על כלי-זכוכית דומים מן הקאטאקומבות הנוצריות ברומא. בכלים הללו מופיעים, בדרך-כלל, פטרוס ופאולוס, המחזיקים בידיהם מגילות המתוארות באותו האופן.⁹

דוגמה נוספת לענייננו עשויה לשמש אבן—"מפתח" מקשת אחד הבניינים שבנוה (ציור 1: 3), המפורסמת בתבליטיה הרבים (רובם מן המאות הג'—הה' לספה"נ) עם סמלים יהודיים.¹⁰ האבן הראשונה פורסמה בסוף המאה הקודמת על-ידי שומאכר.¹¹ חוקר זה הבחין במנורה, בשופר וב"עלה-זית", שאינן אלא לולב, אך לא הזכיר כלל את שני המעגלים הספיראליים שמשני צדי המנורה. היחיד שהזכיר אותם היה גודינאף, שראה בהם דוגמה נוספת של "חפצים עגולים" (round objects). שפירושם, לפי שיטתו, "סמל שמש" (solar symbol). הנמנה עם מערכת הסמלים האסטרולוגיים של "היהדות המיסטית"¹². דומה, שגם באבן האמורה מופיעים ספרי-תורה ליד המנורה—אחד בכל צד. ידועה חשיבותו של ספר-התורה כאחד הסמלים היהודיים המעטרים תדיר

7. R. Garrucci, *Vetri Ornati di Figure in Oro*, Roma 1858; A. Kisa, : *Das Glas im Altertume*, III, Leipzig 1908, pp. 834 ff.; F. Neuburg, *Glass in Antiquity*, London 1949, pp. 18, 48–49; E. R. Goodenough, *op. cit.* (supra, n. 4), II, pp. 108–120

8. R. Garrucci, *op. cit.* (supra, n. 7), p. 14; Pl. V : 3, 6

אותם (למעלה, הערה 6), עמ' 27–28.

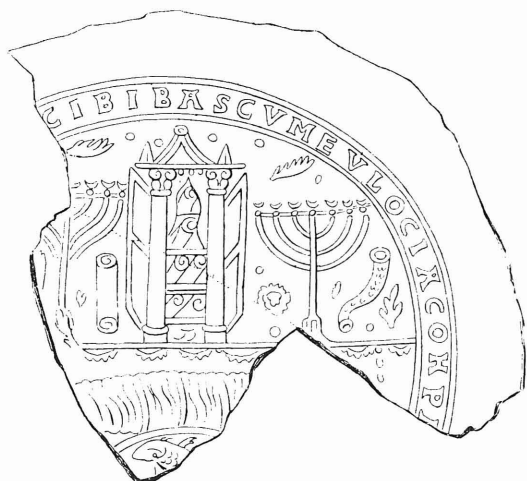
9. R. Garrucci, Pls. XI : 3; XIII : 2; XIV : 2; XVII : 1–2

10. מאמר מסכם על תבליטי נוה ראה : ל. א. מאיר וא. רייפנברג, בניני נוה היהודיים, ידיעות, ד, תרצ"ו, עמ' 1–8; כן ראה : מ. אבייונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 155 והערה 2.

11. G. Schumacher, *Across the Jordan*, London 1886, p. 174, Fig. 84

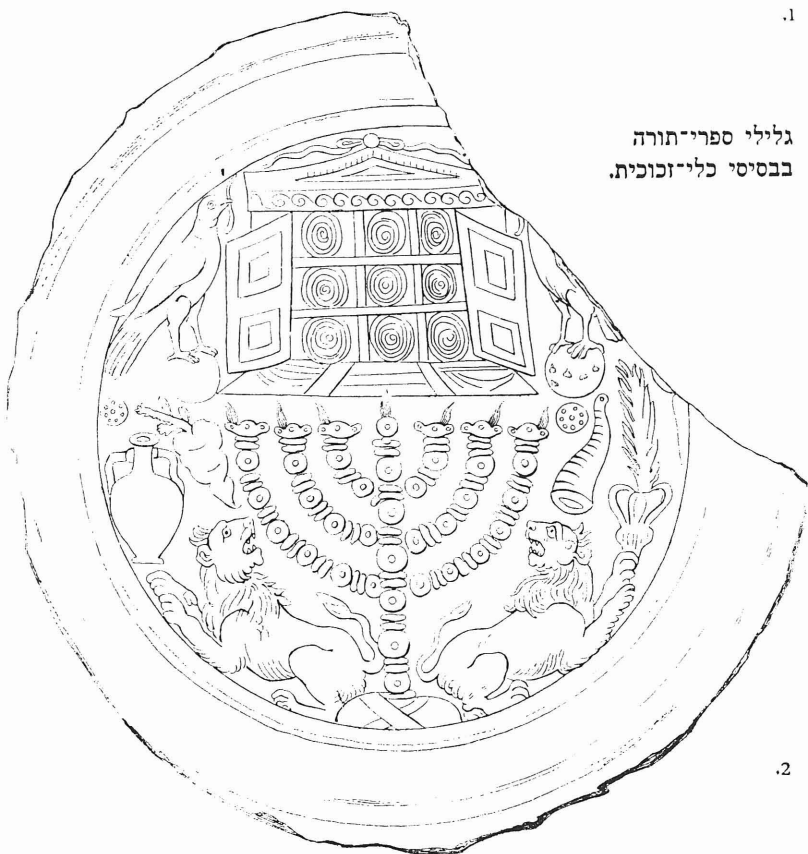
כן ראה : E. R. Goodenough, *op. cit.* (supra, n. 4), III, Fig. 624

12. *Ibid.*, I, 1953, p. 237

1.

גלילי ספרי-תורה
בבסיסי כלי-זכוכית.

2.

הפצים שונים, קטנים כגדולים, כגון לוחות-שיש, עמודים ופסיפסים, וכבר עמדו על כך חוקרים רבים¹³. ספרי-התורה עצמם מופיעים גם כסמל בפני עצמו, אף-על-פי שאינם שכיחים כמו הסמלים האחרים¹⁴. אילו היה בידינו הלוח מסארדיס בלבד, אולי אפשר היה לקבל את פירוש החופרים למעגלים הספיראליים¹⁵, אף-על-פי שבמקרה זה היתה מנורה זו היחידה מבין עשרות המנורות בעלות שבעת הקנים העשויה כך. דומה, שהופעת אותו המוטיב על הלוחות מסארדיס, מפריאנה ומנוה מתירה לנו להציע להוסיף את ספרי-התורה לקבוצת-הסמלים המקובלת: של המנורה, הישופר, הלולב והאתרוג, המופיעים על-פירוב יחידו.

13. ראה סיכום: *Ibid.*, IV, 1954, pp. 142–144. כן ראה: א. ל. סוקניק (לעיל,

הערה 6), עמ' 27–28.

14. וראה, דרך משל: H. W. Beyer & H. Lietzmann, *Die jüdische Katakomba*:
der Villa Torlonia in Rom, Berlin–Leipzig 1930, Pl. 4; *CIJ*, I, p. 281,

No. 361

15. פרופ' נ. אביגד העיר לי, כי ייתכן, שהאמן שחרת את הסמלים על גבי הלוח מסארדיס ראה לנגד עיניו את הלוח מפריאנה, אך מאחר שלא הבין את מהותם של המעגלים הספיראליים — היינו, היותם סמל נפרד — ניסה לשלבם במבנה המנורה.